

TÓTH ZSOLT

A MAGYAR ÉS A MONGOL IGENÉVRENDSZER ÖSSZEVETÉSE

KIVONAT: Az igenevek a morfológiai leírások egyik legvitatottabb témakörét jelentik. A magyar igenevek természetének jobb megértése szempontjából célszerű őket a tipológiailag hasonló nyelvekkel összehasonlítani.

A magyar és a vizsgált mongol nyelvek (mongol, burját, kalmük) igenévrendszere között eredetileg jóval kisebb a különbség, mint jelenleg első ránézésre látszik, különösen, ha teszünk némi diakrón kitekintést is. Az alapvető melléknévi igenevek mind a magyarban, mind a három mongol nyelvben az általában előidejű, egyidejű és utóidejű aspektust kifejező melléknévi igenevek. A melléknévi igenevek egyes esetekben mindegyik nyelvben felvehetnek névszói esetragot, többesszám-jelét, birtokos személyjelet, vagy követheti őket névutó. A melléknévi igeneveknek lehet saját, a mondatétól eltérő alanyuk, bár ez a mai magyar nyelvben erősen visszaszorult, és csak a befejezett melléknévi igenév rendelkezhet saját alannyal, az is elsősorban E/3. személyűvel. A melléknévi igenevek névszói esetragos alakjaiból mindegyik nyelvben másodlagos határozói igenevek (Károlyi terminológiájával főnévi gerundiumok) jöttek létre, bár ezek használata a mai magyarban sporadikus.

Az igenevek a hozzájuk tartozó bővítményekkel mellékmondat értékű igenévi szerkezeteket alkothatnak a nyelvtani alárendelés eszközeként. Bár a magyarban az igenévi szerkezetek használata hátrébb szorult, különösen a saját alanyú igenévi szerkezeteké, a jelzői funkciójú melléknévi igenévi szerkezetek továbbra is igen sűrűn előfordulnak.

KULCSSZAVAK: mongol nyelvek, igenevek, melléknévi igenév, határozói igenév, cselekvésnév, összehasonlító nyelvészet

Az igenevek a morfológiai leírások talán legérdekesebb, egyben legvitatottabb témakörét jelentik. Az *igenév* mint terminus technicus a (görög–latin gyökekre támaszkodó) nemzetközi nyelvészeti leírásokban nem is létezik, hanem az igeneveket általában mint nem véges igei formákat (*non-finite verb forms*) tartják számon.¹ Az igenév tulajdonképpen egy magyar nyelvészeti szakkifejezés, Károly Sándor (1956, 10.) szerint a *melléknévi igenév* terminust Imre Sándor alkotta meg 1873-ban, míg a *főnévi igenév* és a *melléknévi igenév* szakkifejezést Simonyi Zsigmond hozta létre 1879-ben. Az eltérő terminológia okozta nehézségek miatt is különösen érdekes összevetni a magyar igeneveket más nyelvek igeneveivel. Célszerű legelőször is a rokon, valamint a tipológiailag hasonló, mint például az uráli és altaji nyelvekkel való összehasonlítás, hiszen mint Janhunén (2014, 24.) rámutat: „Az urál-altaji nyelvek e g y tipológiai övezetet alkotnak, amely Fennoskandiától, Pannóniától és Anatóliától Turkesztánig, Szibériáig, Mongóliáig, Mandzsúriáig, Koreáig és Japánig terül el.” Tehát, bár a tanulmányban vizsgált mongol² nyelvek (halha, burját, kalmük) több ezer kilométer távolságra helyezkednek el a magyar nyelvterülettől, vizsgálatuk releváns lehet a magyar igenevek természetének jobb megértése szempontjából.

Az indoeurópai leíró nyelvtanok az igenevet általában az igei paradigma részeként tartják számon. Ez a szemléletmód azonban nem éppen megfelelő az uráli és az altaji nyelvek esetén, célszerűbb Antal László (1977, 121.) álláspontjához igazodni: „[...] nyilvánvaló, hogy egy képzős alak nem tartozhat bele annak az alapszónak a paradigmájába, amely alapszóból képeztük. A paradigmába csak ragos alakok tartozhatnak.” Az igenevekre az angolszász szakirodalom a *non-finite verb form* (nem véges igealak) kifejezést használja, így az elnevezés már önmagában sugallja, hogy az igenév igealaknak, vagyis az igei paradigma részének tekintendő.

1 „Érdekes, hogy az igeneveket egyetlen európai grammatika sem tartja külön szófaji kategóriának, hanem mindenütt az igével együtt tárgyalja őket. Valószínűleg azért, mert az indoeurópai nyelvekben az igenév sokkal fontosabb szerepet tölt be az igeragozásban, mint a magyarban. A magyarban viszont dominánsabb az igenevek mondatrészszerpepe, mint más európai nyelvekben.” (MLNyS 1996, 57.)

2 Jelen tanulmányban a mongolt átfogó értelemben használjuk. A Mongóliában használt – sokak által a mongol nyelvként ismert – nyelvet halhának nevezzük.

Bár az igeneveket a magyar grammatikai leírások általában önálló szófajnak tekintik, gyakran úgy jellemzik őket, hogy átmeneti szófaji kategóriát képviselnek, mivel egyidejűleg rendelkeznek igei és névszói tulajdonságokkal. Pontos definiálásuk nem egyszerű feladat, alább megadom két megfogalmazásukat. Sz. Kispál Magdolna (1966, 23.) leírása szerint: „Igenevek tehát azon különféle képzővel alakult deverbális származékok, melyek igtőből és egységesnek érzett toldalékból állnak, melyeknek az igtartalmon kívül akció-, idő- és igenemi vonatkozásuk van, nyelvtani szinonimái az igeéne, továbbá igei bővítményeket (határozó, tárgy, alany) vehetnek magukhoz.” Dékány Éva (2004, 179.) szavai szerint: „A generatív nyelvtanokban »nem véges alárendelés/igei kifejezés«-nek nevezett szerkezeteket a hagyományos nyelvtanokban »igenév«-nek hívják. [...] Az igeneveket a hagyományos nyelvtanokban és tipológiai munkákban aszerint nevezik el, hogy a mondatban milyen funkciót töltenek be: főnévi igeneveknek/infinitivusoknak hívják azokat, amelyek tipikusan argumentum szerepű főnévi csoportok helyzetében és célhatározói módosítóként jelennek meg, melléknévi igeneveknek nevezik azokat, melyek főnévi módosítóként fordulnak elő, és határozói igeneveknek hívják azokat, melyek igei projekciók adjunktumai, azaz szabad határozói lehetnek. Bizonyos deverbális főneveket is az igenevek közé sorolhatunk, ezek értelemszerűen főnévi disztribúcióval rendelkeznek. Az igeneveket a rendes főnevektől, melléknevektől és határozó(szó)któl az különbözteti meg, hogy megőrzik a kiinduló ige teljes vonzatszerkezetét (és gyakran a tárgyesetkiosztási képességét is). Azaz az igeneveket alannyal, tárggyal és határozóval lehet bővíteni.”

Ylikoski (2003, 187.) tanulmányában az indoeurópai és az uráli nyelvekben vizsgálta a nem véges igei formákat, vagyis az igeneveket, és négy fő típusukat határozta meg: *infinitivus* (főnévi igenév), *participium* (melléknévi igenév), *converbum* (határozói igenév) és *nomen actionis* (cselekvésnév). Ráadásul a magyart hozza olyan példaként, mint amely jól szemlélteti a négyféle tipikus igenév meglétét. Alapos elemzésének azonban van egy nagy hibája. Nem foglalkozik azzal a ténnyel, hogy míg az indoeurópai igenevek alapvetően nem rendelkezhetnek saját alannyal, addig az uráli igenevek jellemzően igen, vagy nyelvtörténetük korábbi fázisában rendelkeztek. A magyart tipikus példának hozni – legalábbis uráli szemszögből nézve – azért nem szerencsés, mert az

igenevek saját alannal való elláthatósága rendkívüli mértékben visszaszorult, szemben a nyelvtörténetileg korábbi állapotokkal. Erre például Horváth László (2005, 239.) is utal: „Az uráli összehasonlító nyelvészet eredményei és ómagyar nyelvemlékek adatai arra mutatnak, hogy az ősmagyarban a melléknévi és a határozói igenévnek is lehetett saját alanya.”

Magyar igenévrendszer

A magyar igenevek első fajtája a főnévi igenév, *-ni* képzővel. Nemritkán külön altípusnak szokták tekinteni a személyragozott alakjait. Újabban ezt sokan egyfajta igei személyragnak írják le, holott ez a toldalék valójában birtokos személyjel, ennek felismerését épp az urál-altaji összehasonlító vizsgálatok könnyítik meg. De a modern leírásokban is akad példa a szuffixum birtokos személyjel voltának elismerésére: „Az infinitívus végződése a főnevek birtokos ragozásával azonosak, tehát inkább nominális, mint verbális természetűek.” (Dékány 2004, 185.) A birtokos személyjelként való azonosítást valószínűleg azok a hangtani jelenségek akadályozzák, amelyeket Károly Sándor (1956, 11.) így jellemez: „A *-ni* végzet *n* eleme nomenképző, magánhangzója lativusrag. [...] A személyragozott alakokban a személyrag valószínűleg ehhez a *-ni* végzethez járult, az *-i* azután a palatális hangrendű szavakban nyíltabbá vált, a veláris hangrendű szavakban illeszkedett.”

Némileg a főnévi igenév kérdésköréhez tartozik a következő igenév, amelyet Ylikoski is kifejezetten megemlít, noha a magyar igenévrendszer leírásából általában ki szoktak hagyni, nevezetesen az *-ás/-és* képzős *nomen actionis* (cselekvésnév). A kihagyás oka valószínűleg az, hogy könnyen szubsztantivizálódik, és nehéz objektív kritériumokat adni ahhoz, hogy az *-ás/-és* képzős szó mikor tekintendő főnévnek és mikor igenévnek. Károly Sándor (1956, 15.) így jellemezte a helyzetet: „A ragtalan *-ás, -és* képzős főnevektől sem lehet teljesen megtagadni az igenévi jelleget. [...] elsősorban a személyre vonatkoztatott cselekvést jelentő főneveket (genitivus subiectivus-sal) vehetjük igei természetűnek.”

Az igenevek következő fajtájának a melléknévi igenevet szokták említeni, amelynek három típusát különböztetik meg: az *-ó/-ő* képzős folyamatos, a *-t/-*

tt képzős befejezett és az *-andó/-endő* képzős beálló melléknévi igenevet. Az igenevek elnevezése újabban több vitát vált ki, de világos, hogy az elnevezés a legjellemzőbb használatot jelöli, és informatívabb, mintha csak a toldalékkal neveznénk meg az igeneveket. Az uráli és altaji nyelvek igeneveit vizsgálva gyakran találkozhatunk avval, hogy egy igenév több funkciót is elláthat, vagy éppen ugyanazt a funkciót betöltheti több igenév is, továbbá az idők folyamán egyes igenevek szerepköre meg is változhat. Célszerű a melléknévi igeneveknek aspektuális elnevezést adni, hiszen a magyar – ahogy általában az uráli és altaji – melléknévi igenevek nem abszolút időt (múlt, jelen, jövő) fejeznek ki, hanem relatív időt (előidejűség, egyidejűség, utóidejűség). Ugyanaz az alakú igenév a főmondat tartalmától, *verbum finitum*ának igeidejétől függően kifejezhet különböző (szemantikai) időket.

D. Mátai Márta (2005, 208.) szerint eredetileg – az ősmagyar korban – a *-t/-tt* képzős igenévnek a *participium perfectum* funkciója mellett *nomen agentis*, *nomen actionis* és *nomen acti* szerepe is volt. A *nomen actionis* szerep ma is jól megjelenik a birtokos személyjellel és névszói esetraggal vagy névutóval ellátott alakok esetén (Bővebben l. Tóth 2021.).

Sokan külön említenek egy igenévi formát, amely a legtöbb értelmezési vitát váltja ki, ez a *-(t)tA* forma, amely gyakorlatilag a befejezett igenév – általában E/3 – birtokos személyjellel ellátott alakja. Ezt számosan külön kategóriának kezelik, és különböző önellentmondásos neveket adnak neki, mint *igei igenév* vagy *igenév-ige*. Az igenév helyes értékeléséhez ugyancsak az urál-altaji összehasonlító elemzések jelentenek nagy segítséget (Bővebben l. Tóth 2021.).

A befejezett melléknévi igenevek esetén ma is találunk példát – elsősorban E/3. személy esetén – saját alanyra: (1) *A testvérek a nagyapjuk építette házban laktak.* (Rácz–Szemere 1970, 52.) Azonban az úgynevezett saját alany pontos mondatrészi besorolása kérdéses, mint azt az előbbi mondatához fűzött tankönyvi megjegyzés is mutatja: „Alanyi szerepű mondatrész a *nagyapjuk* is, de nem a mondat alanya, hanem bővítmény: a *nagyapjuk építette* alanyos szószereket meghatározó tagja. Azt nevezi meg, aki az *építette* átmeneti szófajiságú [...] minőségjelzői szerepű szóval kifejezett cselekvést végezte.” (Rácz–Szemere 1970, 52.)

Van még egy fajta melléknévi igenév, a tagadó, amelynek kérdése általában nem szokott felmerülni. A megemlítésében az egyik kivétel Károly Sándor (1956, 16.): „Igen korlátolt használatuk miatt, azonkívül a jelentéstani és a mondattani kritériumok szerint sem tekinteném igeneveknek a *-tlan*, *-tlen* képzős deverbális melléknéveket, bár kétségtelen, hogy bizonyos szempontok igenévi jellegük mellett szólnak.” Pomozi Péter (1998, 15.) ad részletesebb indoklást a tagadó melléknévi igenév (*-tlan/-tlen*) elismerése mellett. Az alábbi indokokat hozza: a) ugyanúgy állhat jelzői pozícióban, mint a melléknévi igenevek; b) őrzi alapigéje vonzatstruktúráját, mint más *verbum infinitivumok*; c) más *participiumok*hoz hasonlóan melléknévi szerepben alapigéje vonzatstruktúrája nélkül predikátumként állhat; d) más igenevekhez hasonlóan mellékmondatértékű igenévi szerkezet része lehet.

Az igenevek következő típusa a *-va/-ve* képzős határozói igenév, valamint az általában ennek szinonimájaként megadott *-ván/-vén* képzős alak. Ez azonban nem teljesen helyes, mivel – bár a két alak számos esetben szabadon felcserélhető egymással –, vannak olyan esetek, amikor ez nem áll fenn, mivel a *-ván/-vén* képzős igenév rendelkezhet saját alannyal. Másrészt létezik a két igenév között bizonyos funkcionális különbség is, amely lehet, hogy ma kevésbé hangsúlyos. Bárczi (1966, 286.) említése szerint: „[...] a XVI–XVIII. század során [...] lassan kialakul bizonyos funkcionális különbség a kettő között: a *-ván*, *-vén* képzősök időhatározói vagy okhatározói jellegűek, a *-va*, *-ve* képzősök meg túlnyomóan mód- és állapothatározók” D. Máta (2005, 634.) is hasonló jellemzést ad: „Lassacsán bizonyos funkcionális különbség is kialakult a két alak között: a *-ván/-vén* képzősök időhatározói vagy okhatározói, a *-va/-ve* képzősök pedig túlnyomóan mód- és állapothatározói szerepűek lettek.” Példa egy saját alanyos *-ván/-vén* igenévre, amely nem cserélhető fel: (2) **Megérkezvén a tavasz, megkezdődtek az IBUSZ szervezte társasutazások.** (MLNyS 1996, 110.)

Meg kell említeni, hogy korábban a *-va/-ve* képzős határozói igenév is kaphatott személyragot (tulajdonképpen birtokos személyjelet), amely jelenség fokozatosan visszaszorult, majd eltűnt (Bárczi 1966, 74.; D. Máta 2005, 395.). A XIX. században már lényegében csak T/3. alak használata fordult elő (D. Máta 2005, 740.).

A szinkrón elemzéseknél nem szokott felmerülni az a kérdés, hogy ezen a két alakon kívül létezhetnek-e még más határozói igenevek. Számos uráli és altaji nyelv esetében azonban az egyes nyelvek mérvadó nyelvtanai határozói

igenévnék tekintenek jónéhány olyan igenévi formát is, amelyek eredetüket tekintve melléknévi igenevek esetragos alakjai vagy akár névutós *participiumok*. Károly Sándor (1956, 17–18.) viszont igenévi táblázataiban említést tett *főnévi gerundiumokról*: *-ását, -ására, -ásában, -ása közben* stb. (*-tát, -tában, -táért* stb.), továbbá *melléknévi gerundiumokról* (*-óan, -ólan, -ólag, -óban, -tan, -tlan*). A *főnévi gerundiumokat* megnézve jól látható, hogy a befejezett melléknévi igenév valójában *nomen actionis* szerepet tölt be, amikor toldalékkal van ellátva. Az ilyen *főnévi gerundiumoknál* is találhatunk példát saját alanyra a mai nyelvben is: (3) *Az etetési időszak az első fagyok késő őszi beköszöntétől, november második felétől márciusig tart.* (veol.hu)

A mongol igenévrendszer

Az Ylikoski által említett igenevek közül a leíró nyelvtanok értékelése alapján a mongol nyelvekben – a leíró nyelvtanok és tankönyvek tanúsága szerint – általában kettő, a melléknévi igenév és a határozói igenév van jelen, mégpedig igen nagy számban, melléknévi igenévből általában legalább 4-5 típusú, határozóiból pedig még ennél is jóval több, körülbelül 10-15 típusú létezik az egyes nyelvekben. A főnévi igenév különálló kategóriaként nem létezik, a főnévi igenévi szerepet is a melléknévi igenevek látják el, leginkább a beálló melléknévi igenév.³ A cselekvésnév funkciót pedig elláthatja a beálló, a befejezett és a gyakorító melléknévi igenév is.

Melléknévi igenév

A mongol nyelvekben előforduló melléknévi igenevek bármely mondatrész szerepét betölthetik: 1) a jelzőét, közvetlenül a jelzett szó előtt állva, nominatívuszi vagy genitívuszi alakban, 2) az alanyét, alanyesetben használva és általában birtokos személyjellel ellátva, 3) a tárgyét és a határozóét, esetragokat

3 Újabb kalmük nyelvtanokban a főnévi igenév külön kategóriaként szerepel, a beálló melléknévi igenévvvel azonos képzővel.

vagy különböző névutókat felvéve, 4) az állítmányét, a mondat legvégén állva (Szansejev 1964, 195.).

Szansejev (1964, 195.) szerint a mongol melléknévi igenevek alkalmanként nemcsak a cselekvést jelölhetik, hanem a cselekvés végrehajtóját, tárgyát vagy eredményét is. Valójában ez nem is jelent mongol különlegességet, lényeges eltérést a magyar és más uráli nyelvek melléknévi igeneveinek eredeti jellegétől. Amint Bárczi (1990, 17.) is rámutat: „[...] egy-egy fgr. igenévképző jelenthette, s gyakran ma is jelentheti – esetenként, a helyzettől és a mondatbeli összefüggéstől függően – a cselekvőt, a cselekvés elszenvedőjét, és magát a cselekvést, hogy csak a főbb árnyalatokat említsük [...] Ma már persze az igenevek egy állandó funkcióban megállapodtak, de azért még mindig fölismerhető bennük az eredeti poliszemantika.”

A mongol melléknévi igenév, ha a cselekvés végrehajtóját fejezi ki, felveheti a többes szám jelét (Szansejev 1964, 196.). Ugyanez igaz a magyar melléknévi igenévre, sőt, elég, ha alanyi pozícióban van az igenév. (4) *Büszke vagyok rá, hogy a legutolsó cikkemben írtak öt nap után is megállják a helyüket.* (mandiner.hu)

A melléknévi igenevek – a magyarban csak a befejezett – betölthetik a *nomen actionis* szerepét is, függetlenül attól, hogy egyébként a magyarban és a kalmükben létezik külön alakja ennek a kategóriának.⁴

Beálló melléknévi igenév (*futuritive participle*)

Jelen vagy jövő idejű, esetleg általános jelen idejű cselekvést jelöl.

(5) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 148.)

Чи	одоо	ява-х	хэрэгтэй.
2SG	most	megy-PTCP.FUT	kell

'Neked most menned kell.'

(6) burját (Khabtagaeva–Kempf 2011, 116.)

Мүнөө	хэ-хэ	ажалгүй	бай-на-бди.
most	tesz-PTCP.FUT	munka-NEG	van-PRS-1PL

4 Ezt részletesebben bemutattam *Néhány magyar igenévi szerkezet urál-altaji összevetésben* című cikkemben (Tóth 2021).

'Most nincs semmi dolgunk [elvégzendő munkánk]'

(7) kalmük (Musajev 2014, 68.)

Элстд ир-х арвн эжил-ин туришарт шин гер-мүд тосх-хар
Elishta-DAT jön-PTCP.FUT tíz év-GEN folyamán új ház-PL épít-CVB.FIN
бэд-нэ.

van-PRS.IPF

'Elisztában a következő [eljövendő] tíz évben új házakat akarnak építeni.'

Befejezett melléknévi igenév (*perfective participle*)

Múlt idejű, befejezett cselekvést jelöl, amely a múltban kezdődött és a múltban is fejeződött be.

(8) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 140.)

Би Герман-аас ир-сэвн хүн-д байр ол-ж
1SG Németország-ABL jön-PTCP.PRF ember-DAT lakás szerez-CVB.IPF
өг-сөн.

ad-PTCP.PRF

'Szereztem egy lakást a Németországból **érkezett** embernek.'

(9) burját (Khabtagaeva–Kempff 2011, 69.)

Табалга соо бай-хан хүн-үүд – манай кафед-ын оюта-нар.
szoba -ban van-PTCP.PRF ember-PL 1PL(GEN) tanszék-GEN diák-PL

'Aki a szobában voltak, a mi tanszékünk diákjai.'

(10) kalmük (Imejev et al. 2011, 109.)

Гурвн хонгтан бэд-сн гиич эндр хэр-ж од-в.
három napig van-PTCP.PRF vendég ma visszatér-CVB.IPF elmegy-PST.PRF(3SG)

'A vendég, aki három napig tartózkodott [itt], ma hazautazott.'

Gyakorító melléknévi igenév (*habitative participle*)

Szokásos, rendszeresen ismétlődő cselekvést fejez ki. A kalmükben gyakran szerepelhet egyszeri cselekvés kifejezésére is, funkciója ilyenkor nagyjából azonos a beálló vagy a befejezett melléknévi igenév szerepével (Birtalan–Rákos 2002, 189.).

(11) halha (Kullmann–Tsererenpil 1996, 144.)

Улаанбаатар-т тамхи там-даг хүн олон буй.

Ulánbátor-DAT dohány szív-PTCP.HAB ember sok van

‘Ulánbátorban sok a **dohányzó** ember.’

(12) burját (Khabtagaeva–Kempf 2011, 59.)

Буряд хэлэ заа-даг багша-мнай Буряд орон-хоо ер-ээ.

burját nyelv tanít-PTCP.HAB tanár-PX.1PL burját ország-ABL jön-PTCP.IPF

‘A tanárunk, aki burját nyelvet tanít, Burjátiából jött.’ (~A burját nyelvet **tanító** tanárunk Burjátiából jött.)

(13) kalmük (Imejev et al. 2011, 118.)

Сэн сур-дэ оюм-нр болн сурхульч-нр эн жил

jól tanul-PTCP.HAB egyetemista-PL és tanuló-PL ez év

сардан Москва-д амр-х.

hónapon_át Moszkva-DAT pihen-PTCP.FUT

‘A jól **tanuló** egyetemisták és iskolások idén egy hónapot Moszkvában fognak pihenni.’

Magyarban ennek az igenévnek általában megfeleltethető a folyamatos melléknévi igenév.

Folyamatos melléknévi igenév (*imperfective participle*)

Általában a múltban kezdődött és jelenleg is tartó cselekvést jelöl. A burjátban viszont a kifejezett cselekvés közvetlenül a beszéd pillanata előtt befejeződött, és a többi nyelvtől eltérően gyakran áll állítmányi pozícióban (sokszor partikula nélkül is). Kalmük kivételével, amelyben tagadó alakja szinte egyáltalán nem használatos, az igenév tagadóformája gyakran szerepel többféle múlt idejű forma tagadásaként.

A halha nyelvben (állító mondatban) direktben már nem használatos, hanem csak szintetikus alak részeként a főige folyamatos határozói igenévi alakját követi a létige folyamatos melléknévi igenévi alakja. A burjátban jelzői pozícióban nem használatos.

(14) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 146.)

Та мер ир-ж бай-гаа хүн-ийг тани-х үү?
2SG(HON) ez jön-CVB.IPF van-PTCP.IPF ember-ACC ismer-PTCP.FUT Q
'Ismeri ezt az érkező embert?'

(15) (kalmük Imejev et al. 2011, 128.)

Эн мини уми-а дэгтр.
ez 1SG(GEN) olvas-PTCP.IPF könyv
'Ez az a könyv, amit épp olvasok.'

Szenvedő melléknévi igenév (*passive participle*)

Olyan cselekvésekre használják, amelyet valamilyen tárgy elszenved. Általában élettelen dolgokkal kapcsolatban alkalmazzák (Szansejev 1962, 278.). Halhában ismeretlen ez a fajta igenév.

(16) kalmük (Musajev 2014, 68.)

Олн-зүсн өңг-тә цецгүдәр бүрк-амә тег сәәхн
sokszínű szín-COM virág-PL-INS borít-PTCP.PASS sztyepp szép
кевс мет бол-на.
szőnyeg mint válik-PRS.IPF(3SG)

'A különböző színű virágokkal **borított** sztyepp egy szép szőnyeghez hasonlít.' Magyarban megfeleltethető neki a befejezett melléknévi igenév, különösen tekintettel arra, hogy a tranzitív igék befejezett melléknévi igenéve szenvedő aspektusú.

Régmúlt melléknévi igenév (*resultative participle*)

Sajátos burját melléknévi igenév. Olyan múlt idejű cselekvést fejez ki, amely a beszéd pillanatáig befejeződött, és amelynek a végrehajtója nem tért vissza kiinduló helyzetébe (Szansejev 1964, 226.).

Szansejev a befejezett melléknévi igenévvvel összevetve szemlélteti jelentését, miszerint például *эндэ ерэхэн багша* kifejezés kétértelmű, mivel jelentheti azt is, hogy 'a tanár, aki ide jött [és még itt van]' és azt is, hogy 'a tanár, aki itt volt', viszont *эндэ ерэнхэй багша* kifejezés esetén egyértelmű, hogy a tanár még itt van.

Állandósági igenév (*agentive participle 2*)

Olyan cselekvést jelöl, amely általános, állandó, könnyen megvalósítható vagy elérhető valaki számára (Szansejev 1962, 274.).

(17) burját (Szansejev 1962, 275.)

Манай тайууаа мухай дуу зарг-аагаа хүн энэ-л даа.

1PL(GEN) tajdzsi -ról dal kibocsát-CVB.AGT ember ez-PCL PCL

'Íme, ez az az ember, aki a mi tajdzsinkről dalokat költ.' (~Íme a mi tajdzsinkről dalokat **költő** ember.)

Van még két olyan igenév, amely nem tekinthető tényleges melléknévi igenévnek: 1) **Ágens melléknévi igenév (*agentive participle*)**, amely egy cselekvés végrehajtóját jelöli. Mindhárom vizsgált nyelvben gyakorlatilag teljesen szubsztantiválódott, valószínűleg csak a hagyományok miatt szerepel rendszeresen a mongol nyelvtanokban a melléknévi igenevek között. 2) **Leíró melléknévi igenév (*descriptive participle*)**, amely már csak a burjátban produktív. Csak névszók jelzőjeként szerepelhet. Jelentése 'olyan, hogy'.

Határozói igenév

Az egyes nyelvekben még a határozói igenevek számának pontos meghatározása is problémás, mivel különböző nyelvtanok eltérő számú igenevet adnak meg. Ennek oka többek között, hogy bizonyos igenevek nagyon ritkán használatosak, különösen az élőnyelvben. Néha önkényesnek tűnik annak meghatározása, hogy mi tekinthető határozói igenévnek, például míg az insztrumentálisragos befejezett melléknévi igenevet számos mongol nyelvtan okhatározói igenévnek tekinti, addig az egyidejűség kifejezésére használt, mind a három nyelvben rendkívül elterjedt datívusz-lokatívuszraggal ellátott beálló melléknévi igenévi alak nem szerepel a nyelvtanok igenévlisztáján.

	Mongol	Burját	Kalmük
határozói igenév (converb)			
folymatos (<i>imperfective</i>)	-Ж	-жА	-Ж
befejezett (<i>perfective</i>)	-АА᠔	-АА᠔	-А᠔
módhatározói (<i>modal</i>)	-н	-н	-н
feltételes (<i>conditional</i>)	-БАл (-БААс)	-бАл	-хлА (-вл; -вАс)
megengedő (<i>concessive</i>)	-вч	-бАшье	- вч, - вчн (-в чигн)
folymatos előidejű (<i>abtemporal</i>)	-сААр	-hААр	-сАр
határhatózó (<i>terminative</i>)	-мАл	-тАр	-тл
szoros előidejű (<i>successive</i>)	-хлААр	-хлАААр	-хлАрн; -хлАг
előidejű (<i>contemporal</i>)	-мАгц	-мсААр	м цацу (-м дару)
követő (<i>concomitant</i>)	-нзУУм: -УУм	-----	-----
közbeeső (<i>incidental</i>)	-нзАА	-нзАА	-----
tagadó (<i>negative</i>)	-лгү	-нзү	-лго (-л уга)
szétválasztó (<i>selective</i>)	-хААр; -снААс; -нхААр	-нхаар	-хАр
célhatározói (<i>final</i>)	-хАА; -хААр	-хАЯА -хАА; -хААр	-хАр
*pillanatnyi (<i>momentaneous</i>)	-с ээ-/хуй-	-᠔ ээ-/хэ-	-----
okhatározói (<i>causal</i>)	-снААр	-----	-----
fokhatározói (<i>gradiative</i>)	-----	-сА; -хысА	-----
szokatlansági (<i>essive</i>)	-----	-мгАшАА	-----
cselekvésváltó (<i>adversative</i>)	-снАА	-hАнАА	-----
előfeltételes (<i>preconditional</i>)	-мААж(ин); -мАА нь	-----	-----
*idéző (<i>reporting</i>)	-рУУн	-----	-----

1. táblázat. Halha, burját, kalmük határozói igenevek⁵

5 Megpróbáltam a lehető legszélesebb körben összegyűjteni a határozói igeneveket, és mind-egyiknek megfelelő magyar nevet adni. Az angol terminusok közül megpróbáltam a le-

A mongol határozói igeneveket általában két csoportra szokták bontani: 1) *egyidejű határozói igenevek*, 2) *tulajdonképpeni határozói igenevek*. Az első csoportba sorolják a folyamatos, a befejezett és a módhatározói igenevet, az összes többit pedig a másodikba.

Szandanova (1995, 76.) szerint az egyidejű határozói igenevek olyan cselekvéseket jelölnek, amelyek kísérik a fő cselekményt, vagy valamilyen fokon párhuzamosak avval, vagy pedig jellemzik, pontosítják azt. Ezek az igenevek nem kaphatnak birtokos személyjelet.

Néhány nyelvtani leírás szerint az egyidejű határozói igenevek mellérendelést, a tulajdonképpeni határozói igenevek pedig alárendelést valósítanak meg. Azonban az altaji nyelvek határozói igenevei mindig alárendelő kapcsolatot hoznak létre, ahogy erre rámutat például Janhunén (2012, 63.) is.

Janhunén (2012, 163.) azon jellemzőjük alapján osztja két részre a határozói igeneveket, hogy lehet-e saját, vagyis a (fő)mondat alanyától különböző alanyuk. Azokat a határozói igeneveket, amelyeket csak azonos alanyú mondatokban lehet használni, *összekapcsolt igeneveknek* (*conjunct converbs*) nevezi, azokat pedig, amelyeket különböző alanyú mondatokban is lehet használni, *szétválasztott igeneveknek* (*disjunct converbs*). Janhunén (2012, 164.) szintén két részre osztja a határozói igeneveket a ragjuk transzparenciája szerint, az *elsődleges igenevek* nem tartalmaznak szinkron szempontból azonosítható morfológiai elemeket, míg a *másodlagos igenevek* többé-kevésbé transzparens ragokat tartalmaznak. A Janhunén által *másodlagos határozói igenévnek* tartott igenevek rokoníthatók a Károly (1956, 17–18.) által említett *főnévi gerundiumokkal*.

A melléknévi igenevekkel szemben a határozói igenevek nem léphetnek fel névszók jelzőjeként, és nem lehetnek alanyi szerepben, valamint nem állhatnak a mondat legvégén állítmányként. A határozói igeneveknek általában nincs (szintetikus) tagadóformájuk.

gelfogadottabbat megadni. Megfelelő alak hiányában több igenévnek saját magam adtam nevet (*causal, gradiative, essive, adversative*).

Folyamatos határozói igenév (*imperfective converb*)

Minden mongol nyelvben megtalálható. Egyidejűséget vagy ritkábban szoros előidejűséget fejez ki. Sokszor használják összetett igei szerkezetekben. A beszélt és az írott nyelvben egyaránt elterjedt.

(18) halha (Tóth 2020, 525.)

Дорж сандал-д-аа суу-ж халуун цай уу-ж
Dordzs szék-DAT-RX ül-CVB.IPF forró tea iszik-CVB.IPF
бай-сан.
van-PTCP.PRF

'Dordzs a székén ült, és forró teát ivott.' (~Dordzs a széken **ülve** forró teát ivott.)

(19) burját (Makarova 2008, 283.)

Намар боло-жо набшалан шарла-ба.
ősz válik-CVB.IPF levél sárgul-PST.PRF

'Beköszöntött az ősz, megsárgultak a levelek.' (~**Beköszöntvén** az ősz, megsárgultak a levelek.)

(20) kalmük (Imejev et al 2011, 90.)

Өдp болһн мана делгүр-т олн амтн ир-жс, хулд
nap minden 1PL(GEN) bolt-DAT sok ember jön-CVB.IPF vásárlás
ке-нэ.
csinál-PRS.IPF

'Minden nap sok ember jön a boltunkba vásárolni.' (~Minden nap sok ember a boltunkba **bejőve** vásárol.)

A módhatározói igenév mellett ez az az igenév, amely közel áll a magyar határozói igenévhez.

Befejezett határozói igenév (*perfective converb*)

Határozatlan idejű, de többnyire rövid előidejűséget jelöl, amelynél az első cselekvés a második kezdete előtt már befejeződött. A beszélt és az írott nyelvben egyaránt elterjedt. Ez az igenév nagyon alkalmas az egymás után lejátszódó cselekvések elbeszélésére.

(21) halha (Todajeva 1951, 148.)

Тэр өглөө эрт бос-оод нүүр гар-аа угаа-гаад
 3SG reggel korán felkel- CVB.PRF arc kéz-RX mos- CVB.PRF
 хувцс-аа өмс-өөд цай-гаа уу-гаад сургууль руу
 ruha-RX felvesz- CVB.PRF tea-RX iszik-CVB.PRF iskola DIR
 яв-лаа

megy-PRS.PRF

'Reggel miután korán felkelt, megmosakodott, felvette a ruháját, és megitta a teáját, elment az iskolába.'

(22) burját (Makarova 2008, 159.)

Даабар-яа дүүрг-ээд гэр-ээ сэбэрл-ээд
 feladat-RX elvégez-CVB.PRF ház-RX takarít-CVB.PRF
 сэнгэ-хэээ ошо-бо-б.

szórakozik- CVB.FIN elmegy-PST.PRF-1SG

'Miután megcsináltam a feladatot, és kitakarítottam, elmentem szórakozni.'

(23) kalmük (Pjurbejev 2010, 163.)

Өрүн цэд-хин хөөн Цаган хойр суулh ав-ад хүдэ
 reggel tea-GEN után Cagan kettő vödör vesz-CVB.PRF kút
 op-ад усн-д од-в.

bemegy-CVB.PRF víz-DAT megy-PST.PRF(3SG)

'A reggeli teája után Cagan fogott két vödört, és a kúthoz ment vízért.'

Módhatározói igenév (*modal converb*)

A mondat fő eseményével párhuzamosan zajló cselekményt jelöl, gyakran a cselekvés módját fejezi ki, néha csak egyidejűséget vagy szoros előidejűséget. Önálló használata ritkább, általában összetett igealakokban és segédigés szerkezetekben használják.

(24) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 158.)

Би чийдэн-гээ унтраа-н хэвт-лээ.
 1SG lámpa-RX elolt-CVB.MOD lefekszik-PRS.PRF

'Eloltottam a lámpámat és lefeküdtem.'

(25) burját (Szanzejev 1962, 285.)

Хүн_зон амаршала-н бүгэдэ дохи-но-д.
emberek üdvözöl-CVB.MOD mind biccent-PRS.IPF-3PL

‘Az emberek üdvözölve mind biccentettek.’

(26) kalmük (Imejev et al. 2011, 180.)

Көвүн дуул-н йов-жэ гэр-эн эрг-в.
fiú énekel-CVB.MOD megy-CVB.IPF ház-RX visszatér-PST.PRF(3SG)

‘A fiú énekelve ment haza.’

Ez az az igenév, amelyik leginkább megfelel a magyar *-va/-ve* határozói ige-névnek.

Feltételes határozói igenév (*conditional converb*)

Olyan eseményt jelöl, amelynek bekövetkezése feltétele egy másik cselekmény bekövetkeztének. Használják időhatározói funkcióban is *amikor* jelentéssel.

A kalmük nyelvben az eredeti (*-өл* vagy az archaikus *-вAc* képzővel ellátott) feltételes határozói igenév szinte teljes mértékben kiszorult a használatból, helyette manapság a korábbi szoros előidejű határozói igenevet alkalmazzák a feltételesség kifejezésére. A modern kalmük nyelvtanok (pl. Szanzsejev 1983, 251.) a feltételes igenév képzőjének a *-хлА* szuffixumot említik, a szoros előidejű határozói igenév képzőjének pedig a *-хлАрн* szuffixumot adják meg, amely tulajdonképpen az eredeti képző alanyi (reflexív) birtokjellel ellátott változata.

(27) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 317.)

Та захиа-гаа одоо явуул-бал тэр 2 өдр-ийн дараа
2SG(HON) levél-RX most küld-CVB.COND 3SG 2 nap-GEN múlva

түүнийг ав-на.

azt(ACC) kap-PRS.IPF

‘Ha most feladja a levelét, ő két nap múlva megkapja.’

(28) burját (Darzsajeva 2001, 48.)

Та цаг-т-аа ерэ-бэл, иимэ юумэн
2SG(HON) idő-DAT-RX jön-CVB.COND ilyen dolog

боло-хо-гүй бай-гаа.

történik-PTCP.FUT-NEG van-PTCP.IPF

‘Ha időben jött volna, nem történne ilyen dolog.’

(29) kalmük (Ocsirov 1964, 230.)

Нох-аг сээнэр сурһ-чк-хла, кун түрчн цаг-т мер
 kutya-ACC jól tanít-PCL-CVB.COND ember ínséges idő-DAT 3SG
ик нөкд бол-на.
 nagy segítség válik-PRS.IPF(3SG)
 'Ha a kutya jól idomított, a nehéz időkben nagy segítséget jelent.'

Megengedő határozói igenév (*concessive converb*)

Olyan cselekvést fejez ki, amelynek ellenére megy végbe egy másik.

(30) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 163.)

Тэр англи хэл-ний багш боло-вч англ-уар муу
 3SG angol nyelv-GEN tanár válik-CVB.CONCES angol-INS rosszul
ярь-даг.
 beszél-PTCP.HAB

'Noha angoltanár, rosszul beszél angolul.'

(31) burját (Darzsajeva 2001, 45.)

Наран-ай угсаа-баише, хүйтэн халхин хэбшээл-хэ юм.
 Нар-GEN süt-CVB.CONCES hideg szél fúj-PTCP.FUT PRED
 'Habar süt a nap, mégis hideg szél fúj.'

(32) kalmük (Imejev et al. 2011, 248.)

Күүкд-көвүд хаза даар-вчн, гер-т ор-х-ш.
 gyerekek(PL) kint fázik-CVB.CONCES ház-DAT bemegy-PTCP.FUT-NEG
 'Habar kint fáznak, a gyerekek nem mennek be a házba.'

Magyarban nem találunk hasonló tartalmat kifejező produktív alakot. Mindazonáltal a halha mondatot fordíthatjuk olyan kifejezésekkel, amelyek eredetükre nézve névszói formának tekinthetők: angoltanár **létére** / angoltanár **volta ellenére**.

Folyamatos előidejű határozói igenév (*abtemporal converb*)

Általában olyan hosszan tartó cselekvést fejez ki, amely nem feltétlenül fejeződött be a következő cselekvés kezdetéig. A burját igenév a hosszú előidejűségen

kívül szolgálhat mintegy a fő cselekvés kezdőpontjának kijelölésére is.

(33) halha (Tóth 2015, 479.)

Тэд_нар хоол хий-сээр маш ядар-сан.
 3PL étel készít- CVB.ABT nagyon elfárad-PTCP.PRF
 'Sokáig főztek és nagyon elfáradtak.'

(34) burját (Darzsajeva 2001, 37.)

Пенси-дэ гараа-хаар гурбан жэл боло-бо.
 nyugdíj-DAT megy-CVB.ABT három év eltelik-PST.PRF(3SG)
 'Három év telt el azóta, hogy nyugdíjba ment.'

(35) kalmük (Szansejev 1983, 258.)

Эн хээр-т олн зүсн мал бэр-сэр идг хуучр-в.
 ez föld-DAT sok fajta jószág hold-CVB.ABT takarmány elfogy-PST.PRF
 'Miután ezen a területen sok fajta jószágot tartottak, a takarmány elfogyott.'

Határhazározói igenév (*terminative converb*)

Azt fejezi ki, hogy a cselekvés egy másik cselekvés időtartamáig, illetve befejeződéséig, esetleg kezdetéig tart. Kifejezhet szoros előidejűséget vagy egyidejűséget is.

(36) halha (Tóth 2015, 487.)

Хүүхд-ийг унта-ж өг-тол ээж нь хажууд
 gyerek-ACC elalszik-CVB.IPF ad-CVB.TERM anya PX.3SG mellette
 хэвтэ-нэ.
 fekszik-PRS.IPF

'Amíg el nem alszik a gyerek, az anyja mellette fekszik.'

(37) burját (Darzsajeva 2001, 36.)

Гүни-ин бүрэнхы-н уна-тар Майдар хүдэл-өөд
 éjszaka-GEN sötétség-GEN leesik-CVB.TERM Majdar dolgozik-CVB.PRF
 трактор-аар-аа гэр-т-ээ хар-яа.
 traktor-INS-RX ház-DAT-RX visszamegy-PTCP.IPF(3SG)

'Majdar az esti sötétség leszálltáig dolgozott, majd hazament a traktorjával.'

(38) kalmük (Imejev et al. 2011, 138.)

Хур ор-мл маднд гер-т-эн күр-х
 eső bemegy-CVB.TERM 1PL(DAT) ház-DAT-RX érkezik-PTCP.FUT
 кергтэ.

kell

’Haza kell érnünk, mielőtt elkezd esni.’

A magyar nyelvben gyakorlatilag létezik egy azonos funkciójú *másodlagos igenévn*ek tekinthető alak, amelynek szuffixuma a következő elemekből épül fel: befejezett melléknévi igenév képzője + birtokos személyjel + terminatívuszrag. (39) *A helyreállítási munkálatok befejeztéig átmeneti vízhiány lesz a mai napon.* (Tóth 2021, 207.)

(40) *Vár feszülten a nap áldoztáig.* [Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka] (Rácz-Szemere 1970, 76.)

Szoros előidejű határozói igenév (*successive converb*)

Egyidejűséget vagy szoros előidejűséget fejez ki. A kalmükben az eredeti *-хла/-хлэ* szuffixumos változat átvette a feltételes igenév szerepét, helyette a *-хларн/-хлэрн* változat használatos. Létezik még egy ritkábban használt *-хлаг/-хлэг* variáns, amely szintén kifejezheti az egyidejűséget vagy szoros előidejűséget (Birtalan–Rákos 2002, 192.).

(41) halha (Sanders–Bat-Ireedüi 1999, 134.)

Нар гара-хлаар дулаан бол-дог.
 Nap felkel-CVB.SUCC meleg válik-PTCP.NAV

’Amikor felkel a nap felmelegszik az idő.’

(42) burját (Khabtagaeva–Kempf 2011, 214.)

Нурагш-ад хуу-халаар, хэшээл эхил-нэ.
 diák-PL ül-CVB.SUCC tanóra kezdődik-PRS.IPF(3SG)

’Amint a tanulók leülnek, az óra megkezdődik.’

(43) kalmük (Musajev 2014, 69.)

Эж-аав-ур-н од-хларн, би теднд нөкд болд-в.
 nagyszülők-DIR-RX elmegy-CVB.SUCC 1SG 3PL(DAT) segítség válik-1SG

’Amikor elmegyek a nagyszüleimhez, segíték nekik.’

Előidejű határozói igenév (*contemporal converb*)

Olyan cselekvést jelöl, amelynek befejeződése után azonnal kezdődik a másik, de a kettő nem fedi át egymást.

Kalmükben ennek az igenévnek nincs szintetikus alakja, szintetikus-analitikus alakjának tekinthető az *-м цаау* vagy annak ritkábban használt változata, az *-м дару* formula. Azért is tekinthetjük ezt önálló határozói alaknak, mivel az *-м* eredetileg a leíró melléknévi igenév képzője, de az a mai kalmükben már nem produktív.

(44) halha (Tóth 2015, 480.)

Би өвчин тус-магц, эмч-ид оч-дог.
1SG betegség eltalál-CVB.CONT orvos-DAT megy-PTCP.HAB

'Egyből doktorhoz megyek, amint megbetegszem.'

(45) burját (Darzsajeva 2001, 36.)

Наран-ай оро-мсоор хэрюун боло-бо.
Nap-GEN lemegy-CVB.CONT hűvös válik-PST.PRF(3SG)

'Amint lement a nap, hűvös lett.'

(46) kalmük (Ocsirov 1964, 208.)

Ахлач-иг гер-т ор-м_цаау хург экл-в.
elnök-ACC terem-DAT bemegy-CVB.CONT gyűlés kezdődik-PST.PRF(3SG)

'Amint az elnök belépett a terembe, elkezdődött a gyűlés.'

(47) kalmük (Ocsirov 2011, 144.)

Хург чил-м_дару амтн таp-ад хэр-цхэ-в.
gyűlés befejeződik-CVB.CONT emberek szétszéled-CVB.PRF hazatér-COOP-PST.PRF(3SG)

'Az emberek szétszéledtek és haza mentek, amint a gyűlés véget ért.' (~ A gyűlés **véget értével** az emberek szétszéledtek és hazamentek.)

Magyar megfelelője lehet a ma már ritkán használt *-tÁvAl* (befejezett melléknévi igenév képzője + insztrumentálisz-komitatívusz esetrag összeolvadásával létrejött) *másodlagos határozói igenév* vagy esetenként a *-vân/-vén* formájú határozói igenév.

(48) *Csak mert még nem tűnt fel, hogy az eső eleredtével rohannának ki az emberek autót mosni.*

Követő határozói igenév (*concomitant converb*)

Olyan cselekményt jelöl, amelynek befejezte után rögtön következik a másik. Ritkán használatos igenévi alak. Halhában általában csak írásban fordul elő. Burjátban szinte csak az adverbializálódott **ябууд** forma használatos.

(49) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 170.)

Багш-ийг хичээл-ээ эхл-үүт сурагч-ид чимээгүй бол-ов.
 tanár-ACC óra-RX kezd- CVB.CONC tanuló-PL csöndes válik-PST.PRF
 'A tanulók elhallgattak, amint a tanár elkezdte az óráját.'

(50) burját (Darzsajeva 2001, 38.)

Дэгэл-ээ-шье тайла-нгүй яб-ууд нэгэ аяга хүйтэн
 kabát-RX-PCL levet-CVB.NEG megy-CVB.CONC egy csésze hideg
сай гудамхя-ад газаашаа гара-ба.
 tea lehajt- CVB.PRF ki- kimegy-PST.PRF(3SG)
 'A kabátját le se vetve, egy hajtásra megivott egy csésze teát, és kiment.'

Közbeeső határozói igenév (*incidental converb*)

Azt a cselekvést jelzi, amelynek lefolyása közben megvalósul a mondat fő cselekvése. Kalmükben nem ismert. Csak azonos alanyok esetén használható.

(51) halha (Tóth 2015, 484.)

Та зах руу очу-нгоо дэлгүүр-т ор-оод
 2SG(HON) piac DIR megy- CVB.INC bolt-DAT bemegy-CVB.PRF
яв-аарай!
 megy-IMP(HON)

'Amikor megy a piacra, legyen szíves, ugorjon be a boltba!'

(52) burját (Szansejev 1962, 291.)

Гэр-т-ээ буса-нгаа магазин-да оро-хо-б.
 ház-DAT-RX visszatér- CVB.INC bolt-DAT bemegy-PTCP.FUT-1SG
 'Hazafelé bemegyek a boltba.'

Tagadó határozói igenév (*negative converb*)

Olyan cselekvést, történést jelöl, mely egy másik cselekvést, történést megelőzően vagy azzal egy időben nem következett/következik be. A beszélt és az írott nyelvben is használatos. Sokan nem önálló igenévnek, hanem a módhatározói igenév tagadóformájának tartják.

(53) halha (Kaszjanyenko 2002, 81.)

Haцаг орон дээр-ээ хувцс-аа тайла-лгүй хэвт-эв.
Nacag ágy rajt-RX ruha-RX levet-CVB.NEG lefekszik-PST.PRF

'Nacag lefeküdt az ágyára, anélkül, hogy levette volna a ruháját.'

(54) burját (Szanzsejev 1962, 286.)

Мархансай эрхи тата-жа, хэнэйшье нюур хара-нгүй
Marszanhaj olvasó húz-CVB.IPF senki(GEN) arc néz-CVB.NEG
хуу-на.

ül-PRS.IPF(3SG)

'Marszanhaj az olvasót morzsolva, senkire se nézve ül.'

(55) kalmük (Imejev et al. 2011, 180.)

Сөөни дуусч Манжэ унт-лго дегтр уми-в.
éjszaka folyamán Mandzsi alszik-CVB.NEG könyv olvas-PST.PRF(3SG)

'Mandzsi egész éjszaka könyvet olvasott, anélkül, hogy aludt volna.'

A magyarban gyakorlatilag létezik ezzel az igenévvvel rokonítható *másodlagos igenévi* forma, amelynek suffixuma a tagadó melléknévi igenév + esszívusz-modáliszrag. Érdekessége, hogy kifejezhet akár aktív, akár passzív cselekvést.

(56) A csapat nyeret**lenül** esett ki a csoportjából. (= anélkül, hogy nyert volna)

(57) A Ferencváros veret**lenül** végzett az élen. (Pomozi 1998, 15.) (= anélkül, hogy megverték volna)

Szétválasztó határozói igenév (*selective converb*)

Olyan cselekvést jelöl, amely helyett egy másik lenne kívánatos.

(58) halha (Tóth 2015, 491.)

Зорчигч-ид-ын хэл-сн-ээр жолооч тормоз
 utas-PL-GEN mond-PTCP.PRF-INS sofőr fék

дар-снаас газ дар-сан.

nyom-CVB.SEL gáz nyom-PTCP.PRF

‘Az utasok vallomása szerint a sofőr fékezés helyett gázt adott.’

(59) бурját (Darzsajeva 2001, 46.)

Ажлал-гүй яба-нхаар маанадта туhal-ыш!

munka-NEG megy-CVB.SEL 1PL(DAT) segít-IMP(2SG)

‘Ahelyett, hogy dologtalanul járkálsz, inkább segíts nekünk!’

(60) kalmük (Imejev et al. 2011, 189.)

Үнтэ хуви худж_ав-хар, эврэ хар-ар-н уй-сн

drága ruha vásárol-CVB.SEL saját kéz-INS-RX varr-PTCP.PRF

деер ги-жэ мини ээжэ кел-нэ.

jobb mond-CVB.IPF 3SG(GEN) nagymama mond-PRS.IPF(3SG)

‘Nagymamám azt mondja, hogy drága ruha vásárlása helyett jobb a saját kézzel varrt.’

Célhatározói igenév (*final converb*)

Azt a cselekvést mutatja, amelynek végrehajtása érdekében a fő cselekmény történik.

(61) halha (Szansejev 1960, 97.)

Бат адуун-аас мор-ио бари-хаа яв-сан.

Bat ménes-ABL ló-RX fog-CVB.FIN megy-PTCP.IPF

‘Bat elment, hogy kifogja a ménesből a lovát.’

(62) бурját (Darzsajeva 2001, 46.)

Хурьга абалса-хаяа энэ хир-ээр отара-да

bárány vásárol-CVB.FIN ez időszak-INS tartaléklegelő-DAT

гара-даг.

kimegy-PTCP.HAV

’Ebben az időszakban a tartaléklegelőre megy, hogy bárányokat vegyen.’

(63) kalmük (Ocsirov 2011, 42.)

Дү_көвү-һән танд көдлми-т орул-хар би нааран
 öcss-RX 2PL(DAT) munka-DAT bemegy-CVB.FIN 1SG ide
 ир-лэ-в.

jön-PRS.PRF-1SG

’Azért jöttem ide, hogy az öcsémet felvetessem munkába hozzátok.’

Magyar nyelv esetében: „A főnévi igenév önmagában is állhat mellékmondat értékű célhatározóként: hazajött meghalni, elment bevásárolni stb.” (Benkő 1972, 20.)

Okhatározói igenév (*causal converb*)

Azt a cselekvést jelöli, amely miatt bekövetkezett a fő cselekvés. (Elég egyértelműnek tűnik, hogy valójában a befejezett melléknévi igenév insztrumentálisragos alakjáról van szó.)

(64) halha (Kaszjanyenko 2002, 95.)

Тэр бие муу-май бол-сн-оор их_сургууль-д
 3SG test rossz-SOC válik-PTCP.IPF-INS egyetem-DAT
 яв-сан-гүй.

megy-PTCP.IPF-NEG

’Nem ment be az egyetemre, mert rosszul érezte magát.’

Magyar megfelelőjeként előfordulhat a kauzálisz-finálisz esetragos befejezett melléknévi igenév.

(65) A vár **elestéért** elsősorban Héderváryt és Törököt tették felelőssé, akiket nagyon elkövetéssel sújtottak. (ujkor.hu)

(66) Vezekel szerelme átkozott **voltáért**. [Arany] (Rác–Szemere 1970, 73.)

Fokhatározói igenév (*gradiative converb*)

Valamilyen cselekvés szélsőséges mértékét mutatja. Csak a burjátban létezik a három nyelv közül.

(67) burját (Darzsajeva 2001, 47.)

Актова_зал-ай догол-со альга_таша-на-д.
 díszterem-GEN reng-CVB.GRAD tapsol-PRS.IPF-3PL
 'Annyira tapsoltak, hogy rengett a díszterem.'

Szokatlansági határozói igenév (*essive converb*)

Olyan szokatlan cselekvést jelöl, amely a fő cselekménnyel párhuzamosan történik. Csak a burjátban létezik a három nyelv közül.

(68) burját (Darzsajeva 2001, 46.)

Шу бай-магшаа үнээ-гээ хаа-даг гү-и?
 2SG áll-CVB.ESS tehen-RX fej-PTCP.HAB Q-2SG

'Te hogy-hogy állva fejed a tehenet?'

A magyarban a *-va/-ve* határozói igenévvél helyettesíthetjük. (Ha szükséges a szokatlanságot egyéb eszközzel hangsúlyozhatjuk.)

Cselekvésváltó határozói igenév (*adversative converb*)

Ez egy olyan előidejű igenév, amely azt fejezi ki, hogy a fő cselekvés hirtelen, váratlanul váltja fel a másikat. Csak azonos alanyok estén használható.

(69) halha (Kaszjanyenko 2002, 80.)

Тэр хүн хэсэг зуур зогсо-сноо гэр лүү оч-ив.
 az ember darab időközben megáll- CVB.ADV jurta DIR elmegy-PST.PRF
 'Az az ember egy kis időre megállt, majd elindult a jurta felé.'

(70) burját (Tóth 2020, 515.)

Бороо оро-жо бай-ханаа бага замха-ба.
 eső bemegy-CVB.IPF van- CVB.ADV kicsit abbamarad-pst.prf(3sg)
 'Eddig esett az eső, most kicsit elállt.'

Előfeltételes határozói igenév (*preconditional converb*)

Korlátozott körülményeket jelöl 'csak akkor; csak azért mert'. Halhában szóban soha, írásban nagyon ritkán fordul elő. Burjátban és kalmükben ismeretlen igenév. (Főleg a csaharban és néhány más belső-mongol nyelvjárásban használt igenév.)

(71) halha (Kullmann–Tserenpil 1996, 172.)

<i>Та</i>	<i>монгол-чууд-ын</i>	<i>дунд</i>	<i>амьдар-маажийн</i>	<i>тэднийг</i>
2SG(HON)	mongol-PL-GEN	között	él-CVB.PREC	3PL(ACC)
<i>сайн</i>	<i>ойлго-но.</i>			
jól	megért-PRS.IPF			

'Csak akkor érti meg jól a mongolokat, ha közöttük él.'

A nyelvtanokban említésre kerülnek olyan igenevek, amelyeket nem tekintetünk tényleges határozói igenévnek: 1) **Pillanatnyi határozói igenév** (*momentaneous converb*), amely a halhában és a burjátban olyan cselekvést jelöl, amelyet úgy lehetne fordítani, hogy „egy kicsit, éppen, éppen csak”. Használata szemantikailag erősen korlátozott, csak a 'beszél, mond' és a 'tesz, csinál' ige alakjaival alkotott analitikus alakokban használható. 2) **Idéző határozói igenév** (*converb of reporting*), amely a valaki által mondott szavak, képzelte gondolatok idézésének bevezetésére szolgál. Nagyon ritkán használt igenév, manapság csak ünnepélyes stílusú írásbeli szövegekben alkalmazzák a halhában.

Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a magyar és mongol igenévrendszer között eredetileg jóval kisebb a különbség, mint jelenleg első nézésre látszik. Az alapvető melléknévi igenevek mind a magyarban, mind a három mongol nyelvben az általában előidejű, egyidejű és utóidejű aspektust kifejező melléknévi igenevek. A melléknévi igenevek mind a négy nyelvben egyes esetekben felvehetnek névszói esetragot, többesszám-jelet, birtokos személyjelet, vagy követheti őket névutó. A melléknévi igenevek névszói esetragos alakjaiból mindegyik nyelvben másodlagos határozói igenevek jöttek létre, bár ezek használata a mai magyarban sporadikus.

Szintaxis szempontjából fontos, hogy mindkét nyelvben az igenevek a hozzájuk tartozó bővítményekkel (alany, tárgy, határozó) mellékmondat értékű igenévi szerkezeteket alkothatnak. Bár a magyarban az igenévi szerkezetek használata hátrébb szorult, különösen a saját alanyú igenévi szerkezeteké, a jelzői funkciójú melléknévi igenévi szerkezetek továbbra is igen sűrűn előfordulnak manapság is a magyar nyelvben.

Rövidítések jegyzéke

1; 2; 3 – első, második, harmadik személy; ABL – ablatívusz; CAUS – műveltetés; COOP – cooperativum; CVB.ABT – folyamatos előidejű határozói igenév; CVB.ADV – cselekvésváltó határozói igenév; CVB.AGT – állandósági határozói igenév; CVB.CONC – követő határozói igenév; CVB.CONCES – megengedő határozói igenév; CVB.COND – feltételes határozói igenév; CVB.CONT – előidejű határozói igenév; CVB.ESS – szokatlansági határozói igenév; CVB.FIN – célhatározói igenév; CVB.GRAD – fokhatározói igenév; CVB.INC – közbeeső határozói igenév; CVB.IPF – folyamatos határozói igenév; CVB.MOD – módhatározói igenév; CVB.NEG – tagadó határozói igenév; CVB.PREC – előfeltételes határozói igenév; CVB.PRF – befejezett határozói igenév; CVB.SEL – szétválasztó határozói igenév; CVB.SUCC – szoros előidejű határozói igenév; CVB.TERM – határhatározói igenév; DAT – datívusz-lokatívusz; GEN – birtokos eset; HON – tiszteleti forma; IMP – felszólító mód; INS – insztrumentális; NEG – tagadás; PCL -partikula; PL – többes szám; PX – birtokos személyjel/-rag; PRS – jelen idő; PST – múlt idő; PTCP.HAB – gyakorító melléknévi igenév; PTCP.IPF – folyamatos melléknévi igenév; PTCP.FUT – beálló melléknévi igenév; PTCP.PASS – szenvedő melléknévi igenév; PTCP.PRF – befejezett melléknévi igenév; Q – kérdő partikula; RX – alanyi (reflexív) birtokos személyjel; SG – egyes szám; SOC – szociatívusz

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antal 1977.** Antal László: *Egy új magyar nyelvtan felé*. Magvető, Budapest, 1977.
- Bárczi 1966.** Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Második kiadás. Gondolat, Budapest, 1966.
- Bárczi 1990.** Bárczi Géza: *A magyar igeragozás története*. Nyelvtudományi értekezések 130. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Benkő 1972.** Dr. Benkő László: *Leíró magyar nyelvtan III. Mondattan (2. Az összetett mondat)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
- Birtalan–Rákos 2002.** Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmüök, egy európai mongol nép*. Terebess, Budapest, 2002.
- D. Mátai 2005.** D. Mátai Márta: Szófajttörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest, 2005. 204–233., 393–429., 632–662., 739–756.
- Darzsajeva 2001.** Даржаева, Н. Б.: Полипредикативные конструкции бурятского языка с подчинительной связью. Издательство Бурятского научного центра СО РАН, Улан-Удэ, 2001.
- Dékány 2004.** Dékány Éva: A nem véges alárendelés (az igenevek) története. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 177–238.
- Horváth 2005.** Horváth László: Szó szerkezet-történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest, 2005. 234–250., 430–482., 663–673.
- Imejev et al. 2011.** Имеев, В. О. – Харчевникова, Р. П. – Гедеева, Д. Б. – Лиджиева, Л. А.: Практический курс калмыцкого языка. Часть 1. Издательство Калмыцкого университета, Элиста 2011.
- Janhunen 2012.** Janhunen, Juha: *Mongolian*. London Oriental and African Language Library vol.19. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2012.
- Janhunen 2014.** Janhunen, Juha: A legkeletibb uráliak. *Nyelvtudományi Közlemények*, 110. (2014) 7–30.

- Kaszjanyenko 2002.** Касьяненко, З. К.: *Современный монгольский язык*. Второе издание. Муравей, Москва, 2002.
- Khabtagaeva–Kempf 2011.** Khabtagaeva, Bayarma – Kempf Béla: *Burját nyelv-könyv*. Altajisztikai tankönyvtár 2. SZTE Altajisztika Tanszék, Szeged 2011.
- Kulmann–Tserenpil 1996.** Kulmann, Rita – Tserenpil, D.: *Mongolian Grammar*. Jensco Ltd., Ulanbaatar, 1996.
- Makarova 2008.** Макарова, О.Г.: *Бурятский язык. Интенсивный курс по развитию навыков устной речи*. Второе издание. Бэлиг, Улан-Удэ, 2008.
- MLNyS 1996.** Faluvégi Katalin – Keszler Borbála – Laczkó Krisztina – Lengyel Klára – Rácz Endre: *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv (Tanulmányok, előadásvázlatok, összefoglalások, táblázatok)*. Második kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Musajev 2014.** Мушаев, В. Н. (ред.): *Калмыцко-русско-английский словарь разговорной речи*. Издательство Кальмыцкого университета, Элиста, 2014.
- Ocsirov 1964.** Очиров, У. У.: *Грамматика калмыцкого языка. Синтаксис*. Калмгосиздат, Элиста 1964.
- Ocsirov 2011.** Очиров, У. У.: Причастные обороты. In: Салаев, В. К. (ред.): *Один из патриархов калмыковедения: К 100-летию У. У. Очирова*. Кальмыцкий государственный университет, Элиста 2011. 31–57.
- Pjurbejev 2010.** Г. Ц. Пюрбеев: *Грамматика калмыцкого языка. Синтаксис*. КИГИ РАН, Элиста, 2010.
- Pomozi 1998.** Pomozi Péter: Az észt és a magyar igenévrendszerről. In: Pusztay János (szerk.): *Észt–magyar összevetés II*. Folia Estonica. Tomus VI. Savarie, Szombathely, 1998. 9–18.
- Rácz–Szemere 1970.** Rácz Endre – Szemere Gyula: *Mondattani elemzések*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Sanders–Bat-Ireedüi 1999.** Sanders, A. J. K. – Jantsangiin Bat-Ireedüi: *Colloquial Mongolian*. Routledge, London, 1999.
- Szandanova 1995.** Санданова, М. Р.: Состав и речевые функции деепричастий бурятского и русского языков. In: Рассадин, В. И.:

Историко-сравнительное изучение монгольских языков. БНЦ СО РАН, Улан-Удэ, 1995.

Szanzsejev 1960. Санжеев Г. Д.: *Современный монгольский язык.* Второе издание. Издательство восточной литературы, Москва, 1960.

Szanzsejev 1962. Санжеев, Г. Д. (ред.): *Грамматика бурятского языка. Фонетика и морфология.* Издательство восточной литературы, Москва, 1962.

Szanzsejev 1964. Санжеев, Г. Д.: *Сравнительная грамматика монгольских языков. Глагол.* Наука, Москва, 1964.

Szanzsejev 1983. Санжеев, Г. Д. (ред.): *Грамматика калмыцкого языка. Фонетика и морфология.* Калмыцкое книжное издательство, Элиста, 1983.

Sz. Kispál 1966. Sz. Kispál Magdolna: *A vogul igenév mondattana.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

Тоджева 1951. Тодаева, Б. Н.: *Грамматика современного монгольского языка. Фонетика и морфология.* Издательство Академии наук СССР, Москва, 1951.

Tóth 2015. Тот, Жолт: *Обстоятельственные обороты в монгольском языке.* *Acta Linguistica Petropolitana*, XI. (2015) part 3. 471–500.

Tóth 2020. Tóth Zsolt: *Időhatározói mellékmondat értékű igenévi szerkezetek a mongol (halha) és a burját nyelvben.* In: *A Magyarológusok Intézet évkönyve 2019.* A Magyarológusok Intézet Kiadványai 11. MKI, Budapest, 2020.

Tóth 2021. Tóth Zsolt: *Néhány magyar igenévi szerkezet urál-altaji összevetésben.* *Ephemeris Hungarologica*, 1. (2021) 1. sz. 193–210. <https://doi.org/10.53644/EH.2021.1.193>

Ylikoski 2003. Ylikoski, Jussi: *Defining Non-finites: Action Nominals, Converbs and Infinitives.* *SKY Journal of Linguistics*, 16 (2003), 185–237.

INTERNETES PÉLDAMONDATOK

- www.veol.hu** *Indul a madáretetési szezon, gondoljon az apró énekesekre!* <https://www.veol.hu/egyperces/2021/11/indul-a-madaretetesi-szezon-gondoljon-az-apro-enekesekre>; a letöltés időpontja: 2022. szeptember 27.
- mandiner.hu** *Döntő pillanat közeleg a háborúban.* https://mandiner.hu/cikk/20220611_ukrajna_haboru_somkuti; a letöltés időpontja: 2022. szeptember 27.
- ujkor.hu** *Feltörik Magyarország déli kapuját – Nándorfehérvár eleste.* <https://ujkor.hu/content/feltorik-magyarorszag-deli-kapujat-nandorfehervar-eleste>; a letöltés időpontja: 2022. szeptember 27.